

ՆՁՆՆԵՐՈՐ ՎՆՆՔԵՐ.

Շ Ա Ղ Ա Տ.

Եղել է առաջ գահանիստ քաղաքաւան, բայց այժմ մի հասարակ գիւղ է և գտնւում է մի թերակղզիաձև հարթութեան վրայ: Նրա հիւսիսային կողմից հոսում է Բազար-չայը, որի հետ խառնուելով արեւմտահիւսիսից հոսող վտակը՝ անցնում է դէպի արեւելք, մինչև Բերդի սարը, ուր նրա հետ խառնւում է Մազրա-գետը: Գիւղի արեւելեան կողմում բարձրանում են երկու բլուր, ուր հնում մի բերդ է եղել, որի հետքերը միայն կարելի է այժմ նշմարել: Փոքր ինչ հեռու, հիւսիսային կողմում երևում է Քեչարեբրդի սարը, որի վրայ նույնպէս հնումը եղել է մի բերդ, որ այժմ բոլորովին քանդուած է: Իսկ հարաւային կողմում բարձրանում է «ձգնաւորի սարը»: Սրա գագաթին, մօտ 30 մետր երկարութեան և 12 մետր բարձրութեան մի ժայռ կայ, բաղկացած 1-4 մետր երկարութեան և զրեթէ մի մետր լայնութեան կանոնաւոր, միմեանց մօտ դարսած քարերից, որոնք աստիճանաբար բարձրանալով՝ մի գեղեցիկ պրիզմա են կազմում: Այս ժայռի մէջ մի փոքրիկ անցք կայ, որ 2,88 մ. (4 ա.) խորութիւն ունի, սակայն շատ նեղ է, այնպէս որ միայն տասն տարեկան երեխան կարողացաւ ներս մտնել:

Այս ժայռը երկար ժամանակ պաշտւում էր. հէնց այժմ էլ երաշտ ժամանակ Շաղատի և շրջակայ գիւղերի բնակիչները այստեղ են գիմում ուխտ անելու, զոհեր մատուցանելու մի փոքրիկ մատուռի մէջ, որ սրանից տասն տարի առաջ շաղատցիները շինել են այս լեռան լանջին: Այստեղ մի տափարակ և մի գմբէթաձև փոքրիկ քար կայ: Պեղումները ցոյց են տուել, որ այդ սուրբ համարուած տեղում բացի կճուճների կտորներից ուրիշ ոչինչ չէ եղել:

Այս ժայռի մօտ կայ մի ուրիշ նոյնպիսի ժայռ, իսկ սրանց մէջ նկատուում են պարսպի հետքեր:

Գիւղի արեւմտեան կողմում, բլրակների մէջ մի փոս կայ, ուր երբեմն լին է եղել: Այժմ գարնան ժամանակ միայն լըցւում է նա և ջուրը մի առժամանակ մնում:

Գիւղի գրեթէ կենդրոնում կայ մի փոքրիկ, հասարակ ցեխից շինուած մատուռ, որ ըստ ոմանց ս. Ստեփանոս, ըստ այլոց ս. Դանիէլ է կոչւում: Սրա մէջ կայ երկու գերեզման, առանց տապանադրի:

Մատուռի շուրջը կան հին գերեզմաններ, որոնցից մինի վրայ կարդացւում է, թվ. 20: Ննջեցեալի անունը եղծուած է, միայն կարդացւում է «բէկ» խօսքը:

Մատուռից փոքր ինչ հեռու կանգնած է գիւղական եկեղեցին, որը կառուցել են գիւղացիները՝ նախկին եկեղեցու տեղում: Կոչւում է սուրբ Գէորգ: Երկու, պատերին կից կեղծ-սիւնների վրայ բոլորում են ռոմանական կամարներ և նոյնպիսի ձեղուն: Չորս ոտստիկ փոքրիկ լուսամուտներ ազօտ լուս են սփռում: Եկեղեցին ներսից բաւական զարդարուած է. ունի գեղեցիկ խաչկալ, երկու ջահ: Յատակը ծածկուած է գորգերով:

Եկեղեցու շուրջը կան հին գերեզմանաքարեր:

Փողոցները փոքր ի շատէ կանոնաւոր են: Տների առաջ կան փոքրիկ պարտեզներ, ուռի ծառերով:

Բնակիչները 1829 թուին Պարսկաստանի Մարաղայից, Խոյից և Սալմաստից գաղթած հայ լուսաւորչականներ են, ընդամենը 126 տուն, 667 ար. 550 իգ., միասին 1217 հոգի:

Պարապում են երկրագործութեամբ և անասնապահութեամբ: Ուսումնարան չունին: Գիւղում կլինին մօտ 25 գրագէտ: Շաղաթի մօտ է Բալաքը, ուր ոչ մի հնութիւն չկայ: Բնակիչները Սպահանից ու Սալմաստից են գաղթած:

ՂԱՐԱՔԻԼԻՍԱ.

Համանուն գիւղի արեւմտահիւսիսային կողմում, մի բարձրութեան վրայ կանգնած է Ս. Յովհաննէս եկեղեցին: Սա

սև, տաշած քարից շինուած մի գեղեցիկ շէնք է, 19,17 մետր (9 սաժէն) երկարութեան, 14,91 մ. (7 ս.) լայնութեան և 19,17 մետր (9 ս.) բարձրութեան, չհաշուած գմբէթը, որ քանդուած է: Իւրաքանչիւր պատի մէջ կան երկուական եռանկիւնաձև ներսանկուածներ, իսկ պատուհանների գլխներին գեղեցիկ նախշեր: Եկեղեցին ներքուստ խաչաձև է և անսիւն: Չորս կիսաբոլոր, չորսական մետր լայնութեան թևեր բաժանում են եկեղեցին չորս մասի, որոնց անկիւններում կան խորհրդանոց՝ իւրաքանչիւրը մի պատուհանով:

Կամարները, որ բոլորում են թևերի պատերին կից կեղծ սիւների վրայ՝ ռոմանական են, իսկ սրանց վրայ բարձրանում է կաթուղիկէն, 7,2 մ. (3 ս. և 1 ա.) բարձրութեան, որ ունի չորս պատուհան: Գմբէթը քանդուած է:

Կաթուղիկէի մէջ կան երեք բարձրաքանդակ անդրիններ, որոնցից միջինը փոքր ինչ աւելի մեծ է: Սրա շուրջը գրքուած է.—

Տէր Յովսէփ Սիմեոաց եպիսկոպոս.

Իսկ միւսների վրայ՝—

Թէոդորոս Սիոնի վ.անական.

Կոնազատ Սիմեոաց տէր:

Կաթուղիկէի շուրջը՝ արտաքուստ փորագրուած է.—

Շնորհանի Բաբնի (?) Մամիկոնեան.

Կաթուղիկէի վերին քիւի (corniche) վրայ շինուած են չորս աւետարանիչների անդրինները, իւրաքանչիւրի տակ անունը փորագրուած:

Իսկ ներքին քիւի վրայ արձանագրուած է.

Սուրբ Գրիգոր ողորմեա Գրիգորի Սիմեոյ և կորոսեայ Ռոստոմոյ:

Եկեղեցին ունի երկու դուռ, արևմտեան և հարաւային կողմերում, որոնց վերևում կան մի մի մեծ պատուհան:

Արևմտեան դռան մօտ կայ մի արեգակնային ժամացույց և սրա մօտ հետևեալ արձանագրութիւնները.—

Թվ. 549. Սմբատ որդի Աշոտոյ Սիմեոաց իշխանաց իշխան. Յաղաթս յիշեցէք:

✠ Զգրող ժամացոյցիս յիշեցէք. Նս Գրիգոր
գրեցի:

Նկեղեցու մէջ, սեղանի աջ պատի վրայ, կայ հետեւեալ
նշմուած արձանագրութիւնը:

Նս Շապու զարդայ պատրիկայ որդի... ի
վանից սուրբ նկնդնցուս գնեցի սնրտիլ վարդար
(?) քառասուն նրկորող շարաթի հինգշարթի ա-
ւուր, որ խափանէ իմ մեղացն...

Սեղանի ձախ կողմում՝

Յիշա՛ Զս Ած Վարագորդի Սիննաց հազա-
րասուն:

Նկեղեցին այժմ վերանորոգում են գիւղացիները, որով-
հետեւ իրենց միակ աղօթատեղին է,

Ներքուստ բոլորովին զուրկ է որևէ զարդարանքից:

Գիւղը գտնւում է Բաղար-չայ գետի ձախ ափին: Հայ-
կական թաղը գետեղում է գլխաւորապէս գետի ափին, իսկ
թրքականը՝ փոքր ինչ վերեւ մի բարձրաւանդակի վրայ:
Գետի ափին և մանաւանդ գիւղի հարաւային կողմում կան
գլխաւորապէս ուռնիներ, որ բաւական գեղեցիկութիւն են
տալիս գիւղին: Կանոնաւոր փողոցներ չկան, տները քարա-
շէն են, իրենց առանձին, պարսպապատ բակերով: Կան նաեւ
վեց կանոնաւոր, եւրոպական ճաշակով շինուած և զարդա-
րուած տներ: Գիւղի կենդրոնում գտնւում է արքունական
միգասեան գալոցը, որ բացուած է 1882 թուին. ունի եր-
կու ուսուցիչ և 70 աշակերտ և մի քանի աշակերտուհի:

Բնակիչները 1829 թ. գաղթած են Խոյից և Սալմաս-
տից. կան նաեւ հինգ տուն բնիկներ, որոնք այժմ 36 տուն
են դառել: Ընդամենը 185 տուն, 630 ար. 638 իգ. ի միա-
սին 1268 հոգի:

Գիւղը պատկանում է Տաթևի վանքին:

ԿԱՐՄԻՐ ՎԱՆՔ.

Սիսիանի հովտում, Հորթեկիւզ թրքաբնակ գիւղի մօտ,
Ղարաքիլիսա-դաղ կոչուող լեռան լանջին գտնւում է մի աւե-

րակ վանք: Սա ամբողջովին շինուած է եղել տաշած կարմիր քարից, առանց սիւների. երկարութիւնն է 19,17 մետր (9 սաժէն), իսկ լայնութիւնը՝ 7,81 մետր (3 ս. և 2 արշ.): միայն երեք պատը մնում են կիսաւեր և մի ռոմանական կամար, որ բոլորում է սեղանի վերև:

Եկեղեցու հարաւային պատին կից, որպէս մի առանձին շէնք, գտնւում է մի փոքրիկ, կամարակապ ձեղունով մատուռ, ուր նկատւում են երկու գերեզման:

Պատերի վրայ կան արձանագրութիւններ, բայց բոլորովին եղծուած են: Վանքի հարաւային կողմից իջնում է մի ձորակ, որի միջով հոսում է Կարմիր-վանքի ջուրը, որ թափւում է Սիսիանու գետի մէջ: Իսկ սրա աջ ափին նկատելի է մի գիւղի աւերակ:

Աւանդութիւնն ասում է, թէ այս վանքը մի աղջիկ և մի եզ են շինել: Եզը ինքնակամ քար է կրել, իսկ աղջիկը՝ միայնակ շարել:

Եկեղեցու հանգէս: Բլրակը մօտ երկու հարիւր մետր երկարութեամբ ձգւում է լեզուակի ձևով և ապա իջնում մինչև Սիսիանու գետը: Այս հարթութեան վրայ կայ մի փոքրիկ, գետնափոր, արհեստական այր, որի մէջ, ասում են, իբր թէ ճգնաւոր է թաղուած: Ուխտաւորները մի նեղ անցքով ներս են կախւում և համբուրում այնտեղ թափթափուած քարերը: Մի կանոնաւոր գերեզմանի տեղ չէ նկատւում: Սրա մօտ կան գերեզմանաքարեր, որոնցից մէկի վրայ մի փոս է շինուած, յատկապէս նրա համար, որպէս զի անձրևի ջուրը այդտեղ հաւաքուի և թռչունները խմելով՝ ննջեցնալի հոգին մխիթարուի:

ՇԱՔԷՈՅ ՎԱՆՔ.

Շաքէոյ վանքը գտնւում է Շաքի գիւղում, որ ընկած է Անգեղակոթ և Ղարաքիլիսա գիւղերի մէջ, Շաքի-չալի ալ ափին, մի հարթութեան վրայ: Այս գիւղի այժմեան բնակիչները մեծ մասամբ շիա թուրքեր և սիւննի օսմանցիներ են: Վանքը 17,75 մետր (8 ս. 1 արշ.) երկարութիւն, 7,81

մետր (3 ս. և 2 արշ.) լայնութիւն և 12,78 մետր (6 սաժ.) բարձրութիւն ունի և շինուած է մեծ մասամբ տաշած քարից:

Պատերին կից ձգւում են չորսական կեղծ-սիւններ, որոնց վրայ նոյնպէս պատերին կից բոլորում են ռոմանական կամարներ, որոնց մէջ կան մի-մի փոքրիկ պատուհան: Կամարների վրայ լանգում է ռոմանական ձեղունը, որ սեղանի մօտ արդէն փոքր ինչ քանգուել է:

Վանքը ունի մի դուռն, արևմտեան կողմում, որի վերև կայ մի նեղ և երկար պատուհան, իսկ սրա վերև, կտուրի վրայ կանգնեցրած է մի գեղեցիկ 2 մետրաչափ խաչարձան: Դռան ճակատակալ քարի վրայ գրուած է.

Շարու եկեղեցիս շինեցինք թ. ՌՅԵ.

Եկեղեցու հանգիստակոց բլրակի վրայ կայ մի փոքրիկ խարխուլ մատուռ:

Եկեղեցու շուրջը թուրքերի տներ ու կալեր շինուած լինելով՝ չէ կարելի որոշել, թէ եղել են արգեօք խցեր և պարիսպ:

Այս գիւղում գտնուած է մի մեծ քարէ սարկոֆագ (շիրիմ), որ այժմ գործ են ածում որպէս ալիւրի շտեմարան:

Շ Ո Ւ Ք Ա Ր.

Ընկած է Արիւկլու գետի ձախ կողմը, մի հովտում: Գիւղի հարաւային և հիւսիսային կողմերում կան բարձր, կտրմիր ժայռեր: Գիւղի մէջ կայ մի մեծ, տաշած քարից շինուած եկեղեցի, որի միայն մի խորանը և սեղանի պատն են մնացել կանգուն: Եկեղեցու մօտ կայ մի հին, հայկական գերեզմանատուն, որի տապանաքարերը թուրքերը տարել գործածել են:

Այժմեան բնակիչները շիա թուրքեր են, ընդամենը 35 տուն, 125 ար. 93 իգ., միասին 218 հոգի:

Վ Ա Ղ Ո Ւ Դ Ի.

Այս գիւղը գտնւում է Որոտնայ վանքի արևելահիւսի-

սալին կողմում, մի բարձրաւանդակի վրայ, որ երեք կողմից պատած է բլուրներով: Արեւելեան կողմից էլ ձգւում է մի խոր ձոր և բարձրանում մի մեծ լեռ, որի գագաթին հընումը մի ամրոց է եղել:

Գիւղում կայ մի բոլորովին աւերուած եկեղեցի և նրա մօտ՝ գերեզմաններ:

Այս գիւղը նախկին Վաղագինն է, Յովհան Որոտնեցու հայրենիքը: Այստեղ Սիւնեաց առաջին Թագուհի Շահանդուխտը Քս. 1000 թուականին շինել է գեղեցկալարմար և վայելչագիտակա՝ Վաղաքնի վանքը այն տեղում, ուր ըստ աւանդութեան ս. Գ. Լուսաւորչից հիմնուած և Ստեփանոս անուն մի ճգնաւորից շինուած եկեղեցի է եղել, որ թունաւոր օձերից խայթուածներին բժշկելիս է եղել. «Հարեալսն 'ի թունաւորաց և զսևացեալսն և զուռուցիկսն մերձ 'ի պալթել' հանեն 'ի բարձրաւանդակ լերինսն և ցուցանեն զվանսն, և կամ սակաւ մի հող լեկեղեցւոյն հասուցանեն, փութապէս բժշկէ» *):

Այժմ այդ միւսնոյն զօրութիւնը Որոտնայ վանքին են վերադրում, ասելով, որ երբ օձը կծում է՝ անմիջապէս սկըսում է վազել դէպի Որոտնայ վանքը, և եթէ նա աւելի շուտ է կարողանում հասնել վանքին, քան խայթուածը՝ այն ժամանակ վերջինս չի բժշկուի, իսկ եթէ խայթուածը առաջ հասնէ և համբուրէ եկեղեցու դուռը՝ անմիջապէս կը բժշկուի:

Շահանդուխտ Թագուհին թաղուած է եղել նոյն եկեղեցու դռան մօտ:

Վեց տարի յետոյ նոյն Շահանդուխտի և Վասակ Թագաւորի որդի Սևադուն «մեծածախ աշխատութեամբ» շինում է մի եկեղեցի, «յոյժ պայծառ և գեղեցկալարմար, զմբէթալարկ յանուն սրբոյ Կարապետի»:

Գիւղի այժմեան բնակիչները շիա թուրքեր են: Ընդամենը 151 տուն, 738 ար. 558 իգական, միասին 1296 հոգի:

*) Սխական, հր. 217.

Ա Ղ Ո Ւ Տ Ի.

Ուղի և Որոտնայ վանքի մէջ, Բարկուշատի ձորի ձախ
լանջին ընկած է Աղուտի, նախկին Աղիտու գիւղը, ծած-
կուած ծառերով: Գիւղի գրեթէ կենդրոնում գտնուում է մի
եկեղեցու աւերակ, որի միայն սեղանի կամարը և սրա մօտ՝
զանգակատան ճակատն է կանգուն մնացել: Այս մասը շատ
գեղեցիկ է: 6,40 մետր (3 ս.) բարձրութեան երկու կեղծ
և մի կլոր սիւների վրայ բոլորում են երկու գեղեցիկ ու-
մանական կամարներ, իսկ սրանց վրայ՝ 2,13 (մի սաժ.)
բարձրութեան երկու կեղծ և երկու խկական գեղեցիկ սիւ-
ներ են բարձրանում, միանալով միմեանց հետ գարձեալ
աւանական կամարներով:

Եկեղեցու մօտ կայ գերեզմանատուն, ուր կան Ռձ.
թուականից տասանաքարեր:

Գիւղի այժմեան բնակիչները շիա թուրքեր են, 159
տուն. 647 ար. 515 իգ., ընդամենը՝ 1162 հոգի:

